

SAFRANBOLU TARİHİ YAPI KİTABELERİNDE EBCEDELE TARİHLENDİRME

DATING WITH ABJAD IN SAFRANBOLU HISTORICAL BUILDING INSCRIPTIONS

Mehmet MUTLU*

ÖZ

Bu çalışma, Safranbolu ilçesindeki tarihi yapıların kitabelerindeki Ebcet kullanımını tespit ve analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Türk-İslam sanatındaki kitabeler, zaman içinde diğer sanat türleriyle birlikte gelişerek mimari eserler üzerinde işlev üstlenmişlerdir. Başlangıçta daha basit ifadelerle ortaya çıkan kitabeler, zaman içinde özellikle Osmanlı döneminde- zenginleşerek edebi bir alan haline gelmiştir. Ebcet kullanımı edebiyatta bir ustalık göstergesi olarak kabul edilirken, kitabelere yansıyan uygulamalarda da hayranlık uyandıran örnekler ortaya konmuştur. Sahip olduğu tarihi ve kültürel değerleri Osmanlıdan günümüze çok sağlıklı bir şekilde ulaştırmayı başaran ve bu özelliği ile de UNESCO Dünya Miras Listesinde kendine yer bulan Safranbolu, bu bağlamda bünyesinde çok farklı değerler barındırmaktadır. Gözle görünen estetik özelliklerinin yanı sıra Ebcet gibi doğrudan görünmeyen, ancak özel bir çalışma ile ortaya çıkabilen özellikler taşıyan yapı kitabeleri, bu değerleri temsil eden unsurlardan sadece birisidir. Bunların tespitini amaçlayan bu araştırma kapsamında Safranbolu'daki geleneksel mimari örneklerinde bulunan 100'e yakın kitabe incelenmiş, bunların içinde ebcet içeren örnekler belirlenmiş, metinlerinin transkripsiyonları yapılmış ve kullanılan Ebcet tekniği çözümlenerek Ebcet doğrulama tabloları ile metinler sayısal sonuçlara dönüştürülmüştür. Kitabelerde altı farklı türde Ebcet kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunların içerisinde kullanımı kolay tekniklerin yanı sıra kullanımı zor olan ve ustalık gerektiren tekniklerin de bulunduğu görülmüştür. Bu örneklerin ortaya koyduğu somut veriler ile Türk mimarlığının nitelikli örneklerini barındıran Safranbolu'nun, yapı kitabelerinde kullanılan Ebcet örnekleri bağlamında da ilçenin mimari ve kültürel zenginliği ile örtüşen ve gerek nicelik ve gerekse nitelik bakımından dikkat çekici örnekler ihtiva ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu kitabeleri, Ebcet, Ebcet, tarih düşürme, Tarihlendirme

ABSTRACT

This study was undertaken to identify and analyze the use of numerology (abjad) in the inscriptions of historical buildings in Safranbolu. Safranbolu district, known for preserving the original urban fabric and diverse architectural examples it encompasses, holds significance for Turkish art not only through its structures but also through the distinct

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7351-0138> ♦ E-mail: mehmetmutlu@karabuk.edu.tr

features they embody. As Turkish-Islamic art progressed, this advancement manifested itself in inscriptions. Initially emerging with rudimentary expressions, inscriptions evolved into a literary realm, particularly during the Ottoman period, becoming enriched over time. This development extended beyond material, script type, writing technique, and literary quality, garnering attention with the application of numerology in dating. While employing numerology is considered a marker of literary skill, the practices reflected in inscriptions also present exemplary instances. Safranbolu, recognized for its historical and cultural value on the UNESCO World Heritage List, not only boasts urban aesthetics but also exhibits numerological practices represented beautifully in its inscriptions. In the field study conducted to identify these practices, around 100 inscriptions from ten different types of structures were examined, and examples utilizing numerology were identified. Transcriptions of these inscription texts were made, and the numerological technique used was deciphered, creating numerology verification tables, and these texts were converted into numerical results to investigate accuracy. When evaluating the types of numerology used, six different types were identified, some relatively straightforward, while others more challenging. For instance, the numerological technique known as “Literally” dating, where the year of construction is expressed in words rather than numerals, appeared in five examples among all inscriptions with numerology. In all other examples of Safranbolu inscriptions utilizing numerology, a more complex technique known as “Mânen” dating was used. This technique involves the sum of the numerical equivalents of letters in the numerological sentence yielding the desired number. In two examples from the studied inscriptions, it was determined that dating was indicated solely by the use of dotted letters in the sentence providing the numerology, representing the method of “dating with dotted letters”. The term “ta’miye” in Arabic, meaning “hidden” or “closed”, indicates numbers to be subtracted or added to achieve the desired date calculation in numerology. Two examples from the studied inscriptions represent instances of excessive “ta’miye” numerology, specifying the number to be subtracted from the resulting figure. In some instances, when the sum of numerical values for composing a historical phrase falls short, additional words are added to complete the deficiency and meaning. This dating technique, incorporating added words, is termed “complete date with addition”. These added words are not randomly chosen but may include prayers, wishes, or expressions of feelings. Two examples from our study represent this group. Numerology may not always be expressed throughout the entire sentence. In some instances, emphasis is placed on one or more words within the numerological sentence for dating purposes. This technique is referred to as “composite”, meaning “combined”. One inscription from our study represents an example of this group. In some applications, different numerological techniques can be used simultaneously. For instance, in one example from the study, dating was done using both the technique of dating with dotted letters and the “ta’miyeli” technique simultaneously. Based on the concrete data presented by these examples, it is concluded that Safranbolu, which houses examples of qualified Turkish architecture, also contains remarkable examples in terms of both quantity and quality in the context of numerological inscriptions used in some traditional structures, aligning with the architectural and cultural richness of the district.

Keywords: *Safranbolu, inscriptions, Abjad, Date reduction, Dating technique.*

Giriş

Sanat tarihi terimi olarak kitabeyi, her türlü yapı ve sanat eserinde, celi sülüs, celi ta'lik, kûfi, ma'kılı gibi yazı türleri kullanılmak suretiyle; yapının veya sanat eserinin başta inşa tarihi olmak üzere, yapım ve onarım sürecine katkısı bulunan kimseleri, sanat eserinin türünü, yapılış amacını ortaya koymak; dua isteği gibi farklı istekleri vb. duyguları ifade etmek üzere; taş, tuğla, mermer, maden, ahşap, seramik gibi malzeme üzerine oyma, kabartma, kakma gibi tekniklerle yazılan her tür yazı olarak tanımlamak mümkündür¹. Kitabe, içerik olarak üzerinde bulunduğu eserin özelliklerine uygun olarak düzenlenmektedir.

Ebced² ise, Arap alfabesinin ilk dört harfinin sıralanışının okunmasıyla isim alan ve her harfe karşılık gelen sayısal değerlerin kelime ya da cümle içindeki karşılıklarının bulunması ve bunların anlamlandırılması tekniğine verilen isimdir.

Ebced sistemi çok eskiden beri kullanılmakta olan bir tekniktir. Tarih düşürme sanatının ilk defa kim tarafından geliştirildiği net olarak belli değildir. Ancak bu sanatın XII. yüzyılda önce Fars edebiyatında ortaya çıktığı, daha sonra İslâm kültürünün etkisiyle Arap harflerini kullanmaya başlayan İranlılardan Türklere ve Türkler'den de Araplara geçtiği değerlendirilmektedir³. Arap, Grek ve İbrani dillerinde Ebced hesabının kuralları aynıdır. Bu dillerin alfabelerinde ilk 10 harf birden 10'a kadar birer birer, ilk 10'dan sonra gelen 10 harf 10'dan 100'e kadar onar onar, kalan sonuncu grup harfler ise bitene kadar yüzer yüzer değer alırlar⁴ (Tablo 1).

Tablo 1: Ebced sistemine göre harflerin sayısal karşılıkları

Birlik değerler			Onluk değerler			Yüzlük ve binlik değerler		
Harfler	Türkçe Okunuşu	Sayısal Değeri	Harfler	Türkçe Okunuşu	Sayısal Değeri	Harfler	Türkçe Okunuşu	Sayısal Değeri
ا - ء	Elif	1	ي - ي	Ye	10	ق	Kaf	100
ب - ب	Pe / Be	2	ك - ك	Gef / Kef	20	ر	Re	200
ج - ج	Çe / Cim	3	ل	Lâm	30	ش	Şın	300
د	Dal	4	م	Mim	40	ة - ت	Te	400
ه	He	5	ن	Nun	50	ث	Se	500
و	Vav	6	س	Sin	60	خ	Hı	600
ز - ز	Je / Ze	7	ع	Ayn	70	ذ	Zel	700
ح	Ha	8	ف	Fe	80	ض	Dad	800
ط	Tı	9	ص	Sad	90	ظ	Zı	900
						غ	Ğayn	1000

1 Özkurt ve Tüfekçioğlu, 2009, 276.

2 Ebced kelimesi, Arapça harflerle “elif”, “be”, “cim” ve “dâl” harflerinin yazılması ile ortaya çıkan (ا ب ج د) bir kelimedir. “Abcad”, “Ebicaad”, “Ebiced” ve “Abucad” gibi farklı telaffuzlarının yanı sıra Türkçe çalışmalarda “ebced” ya da “ebcet” olarak yazımlarına rastlanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun güncel sözlüğünde bu kelimenin yazımı “Ebcet” olarak verilmiştir (sozluk.gov.tr, son erişim tarihi: 25.12.2023) ancak çalışmamızda terimin tarihsel formu yeğ tutulmuştur.

3 Karabey, 2011, 80.

4 Arpat, 2006, 22.

28 harften oluşan Arap alfabesi, yüzyıllar öncesinde harflerin aynı zamanda rakam olarak kullanılması sebebiyle diziliş bakımından günümüzdekinden farklıydı. “Ettertibü'l-ebcedî” denilen⁵ bu dizilişe göre harfler alfabede bu rakamsal değerlerine göre sıralanmış olup, bu sıralamada 1'den 9'a (9 harf); 10'dan 90'a (9 harf) ve 100'den 1000'e (10 harf) kadar olan 28 sayı, Arap alfabesinde bir harfe karşılık gelmekteydi. Alfabenin bu kullanımındaki ilk 4 harf (Elif, Be, Cim ve Dâl harfleri), bu sisteme ismini vermiştir.

Dünyada kullanılan hemen hemen bütün alfabelerin harflerinin birer rakam olarak kullanılması ya da her harfin bir sayıya karşılık geliyor olması bilinen bir durumdur. Günümüzde, çoğunlukla dil ifadeleri için kullanılan alfabeler, belirli semboller veya karakterler aracılığıyla sayısal değerleri temsil etme yeteneğine sahiptir. Örneğin, Roma rakamları, belirli sayısal değerleri ifade etmek için kullanılan bir sistemdir. Fransız rakamları, belirli yazım biçimlerine atıfta bulunabilir ve belirli semboller veya karakterlerle sayıları temsil etme amacı taşıyan özel bir yazı biçimini ifade edebilir. Yunan harfleri, sadece bir alfabe olmanın ötesinde, her harfin bir sayı değeri temsil ettiği bir sistemde kullanılır. İbranî ve Süryanî alfabeleri de sayıları temsil etmek için semboller içerir. Bu alfabeler, dil ifadelerinin yanı sıra sayısal değerleri semboller veya harfler aracılığıyla ifade etme kapasitesine sahiptir. Bu durum, alfabelerin sadece dil ifadesi için değil, aynı zamanda matematiksel veya sayısal ifadelerde de kullanılabilmesine olanak tanır⁶. Bu açıdan değerlendirildiği zaman da her ne kadar Türk-İslâm kültüründe çok geniş bir alan bulsa da aslında Ebced tekniğinin çok daha eski devirlere ve kültürlere dayandığının tahmin edilmesi zor olmaz⁷. Ebcedin Türk kültür ve medeniyetinde çok yoğun uygulama alanı bulmasında, Türklerin 10. yüzyılda İslamiyet'i kabulünden sonra alfabe olarak kullanmaya başladıkları Arap harflerinin altyapısının Ebced tekniğine uygun olmasının etkisi büyüktür. Tarih düşürme, Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren çok hızlı gelişmeye başlamış ve özellikle XVIII. yüzyılda en parlak dönemine ulaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça dil kullanılarak yazılan tarih kitabeleri, XVI. yüzyıldan itibaren daha çok Türkçe olarak kaleme alınmaya başlanmıştır⁸.

Ebced, alfabenin ustaca kullanımı bakımından edebiyatı yakından ilgilendirdiği gibi, bu kullanımı sınırlayan sayısal faktörlerin etkisi sebebiyle matematiğin de içinde bulunduğu bir tekniktir. Bu açıdan bakıldığında edebiyat ve matematik gibi tamamen farklı temeller üzerinde gelişen iki farklı bilimin kesiştiği bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkar. Ebcedin sadece edebi eserlerde sınırlı kalmaması, mimari yapı kitabelerinde ve mezar taşlarında da kullanılması, bu tekniğin daha çok dikkat çekmesini sağlamıştır. Ebcedin, yapı kitabelerinde hem nicelik hem de nitelik olarak kendini göstermesi, birçok yönüyle disiplinler arası özellik taşıyan mimarlık sanatının, edebiyatla da içli dışlı olmasının önünü açmıştır.

5 Uzun, 2011, 68.

6 Yakıt, 1992, 32.

7 Batı dillerinde “*Gematria*” olarak isimlendirilen bu hesap şeklinin erken tarihlerden itibaren uygulanışı ile ilgili çok sayıda örnek vardır. (Detaylı bilgi için Bk. Welritz, 2000; Foster Hopper, 1938; vd.)

8 Karabey, 2011, 80.

Ebcedle ifade edilen tarihlerin kitabelerde yer alması, onu sadece ifade ettiği sayı değeri olarak değil, aynı zamanda ona yeni bir anlam ve değer kazandırarak onun sanat, estetik ve tarih arasında bağ kuran bir sanat eseri haline gelmesini sağlamıştır. Bu durum, aruz vezniyle gelen müzikalite, şiirin getirdiği edebi incelik, mimari yapılar, süsleme sanatı ve hat sanatının estetiğiyle birlikte, Ebcedle ifade edilen tarihin matematiksel boyutunu aynı eserde bir araya getirerek birliği ve bütünlüğü sağlamaktadır⁹.

Tarih veren ebced şiirlerini söyleyen şairler “müverrih” olarak isimlendirilirler¹⁰. Bu tanımlama, ebced kullanan şairler tarafından da benimsenmiş olup birçok şairin söylediği şiirde kendini müverrih olarak nitelendirdiği şiirleri vardır¹¹. Müverrihler genellikle tarih veren mısradan bir önceki mısrada “tarih” kelimesini ve kendi mahlaslarını (eserlerinde kullandıkları takma adlarını) zikrederler. “Tarih” kelimesinin anılmadığı manzumeler, tarih veren mısranın tespitinde güçlükler yol açtığı için makbul sayılmamıştır¹².

Türk edebiyatında tarih düşürme, özellikle XVIII. yüzyıldan sonra bir tür hüner sergileme yarışına dönüşmüş, şairler bilmeceli biçiminde, kinayeli (dolaylı), taklîb (döndürme) veya tashîf (bilerek yanlış yazma) yoluyla, akrostiş veya vefk tarzında anlaşılması çok zor, derin edebi sanatlar içeren tarihler söylemiştir¹³.

Türk Sanatında Ebced Kullanım Teknikleri

Türk sanatında kullanılmış olan Ebced örnekleri üzerinde yapılan çalışmalar, Ebced kullanımının çok fazla türünün olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda ana hatlarıyla bir tipoloji ortaya çıkmışken, detaylı gruplandırmalarda ise alt başlıklar düzeyinde daha karmaşık sınıflandırmalar söz konusu olabilmektedir. Yakıt’ın, on binlerce metin ve kitabe örneğini inceleyerek yaptığı tipoloji, bugüne kadar yapılan en kapsamlı Ebced çalışması olarak dikkati çekmektedir¹⁴. Yakıt çalışmasında Ebced kullanımını yedi grup altında toplamış olup alt uygulama türleriyle birlikte bu sayı 40’a yaklaşmaktadır. Bu konuda Karabey’in yaptığı çalışma da daha özet olmakla beraber önemli çalışmalardan bir tanesidir¹⁵. Karabey gruplandırmayı üç ana, 10 alt başlık şeklinde tasnif etmiştir. Bu iki çalışmayı referans kabul ederek, çalışmamızda incelediğimiz örneklerin daha iyi anlaşılması bağlamında, alandaki örnekleri kapsayan bir gruplandırmayı şöylece yapmak mümkündür:

1. Söyleniş bakımından Ebced çeşitleri;

b) Mânen tarih: Verilmek istenen yılın, işaret edilen metinde kullanılan harflerin sayı değerlerinden ortaya çıkartılması suretiyle verilmesi şeklinde kullanılan tarihlendirme şeklidir.

9 Yakıt, 1992, 395.

10 Devellioğlu, 1970, 945.

11 Çınarcı, 2021, 2112; Canım, 2009, 110.

12 Karabey, 2011, 80.

13 Karabey, 2011, 81.

14 Yakıt, 1992, 301-391.

15 Karabey, 2011, 80-82.

a) Lafzen tarih: Ebcedin, rakamlara karşılık gelen hesaplama tekniği kullanılmadan, ilgili tarihin rakamla değil de metinle verildiği tarihlendirme biçimidir.

c) Lafzen ve mânen tarih: Yukarıda açıklanan iki ayrı tarihlendirmenin de aynı örnekte kullanıldığı tarihlendirme yöntemidir.

2. Hesaplanması bakımından Ebced çeşitleri;

a) Tam tarih: Mânen tarih tekniği kullanılmak suretiyle, hesaplandığında ifade edilmek istenen sayının (yılın) tam olarak ortaya çıktığı tarihlendirme tekniğidir. Kullanılan teknikler içerisinde en zor ve dolayısıyla da en makbul sayılan tarihlendirme çeşididir.

b) Ta'miyeli tarih: Ebced tarihini veren metin içinde belirtilen sayıları, verilen Ebced cümlesine eklemek ya da çıkartmak suretiyle söylenen tarih çeşididir. Bu teknik, eksik ta'miyeli ve fazla ta'miyeli olmak üzere iki farklı şekilde kullanılmaktadır.

c) Dütâ tarih: Tarihi ortaya çıkartan mısra harflerinin, söylenmek istenen yılın iki katını verdiği tarihlendirme biçimidir. Dütâ tarihlerin en çok beğenileni, tarih veren mısra iki bölüme ayrıldığında her bölümün ayrı ayrı istenen tarihi gösterdiği Ebced şeklidir. Bu, aynı zamanda en zor söylenen, dolayısıyla en başarılı sayılan tarih çeşididir. Genelde kitabelerden çok, yazma eserlerde karşımıza çıkan bir tarihlendirme biçimidir.

3. Harflerin kullanılışı bakımından Ebced çeşitleri;

a) Mevcut bütün harflerin kullanılmasıyla verilen tarih tekniğidir.

b) Noktalı harflerle (mu'cem) tarih: Tarihe işaret eden metin içinde, yalnız noktalı harflerin hesaba dahil edilmesiyle ortaya konan tarihtir. Bu teknik münakkat, menkût, mücevher, cevher, cevherî, cevherdâr, cevherîn, gevher, güher gibi farklı isimlerle de isimlendirilir ki yine metin içinde çoğunlukla bu tarihlendirme tekniğinin kullanılmış olduğuna dair mutlaka bir işaret bulunur. Noktalı harflerle tarihlendirme, hesaplanması bakımından Ebced türleri ile kombinasyon halinde de (ta'miyeli-noktalı tarih gibi) kullanılabilir.

c) Noktasız (mühmel) harflerle tarih: Noktalı tarihlendirme tekniğinin tam tersi olarak, tarih veren metin içinde sadece noktasız harflerin hesaba dahil edilmesiyle ortaya çıkan tarihlendirme tekniğidir. Bu teknik, "bî-nukat", "bî-cevher" ve "sâde tarih" vs. gibi isimlerle de anılır. Noktasız harflerin Ebced sayı değeri büyük olmadığından, özellikle büyük rakamların ortaya konmasında bu teknik zor bir teknik olarak dikkati çeker.

Safranbolu'daki Yapı Kitabelerinin Ebced Potansiyeli

Geçmişte çok eski dönemlere dayanan bir bölgede konumlanmış bulunan Safranbolu ilçesi, geleneksel mimari bütünlüğünü ve özelliklerini günümüze kadar özgün bir şekilde muhafaza edebilmiş ülkemizdeki pek az yerleşim yerlerimizden birisidir. Özellikle Osmanlı döneminde kültürel özellikleriyle ön plana çıkmış ve 1994 yılında Unesco Dünya Mirası geçici listesine dahil edilmesiyle de gerek yurt içi ve gerekse yurt dışında çok daha tanınır hale gelmiş olan kent¹⁶, başta geleneksel Türk evinin önemli ve

16 Aksoy ve Kuş, BYY, 44.

çok sayıda örneğinin yanı sıra, çok sayıda farklı türden mimari örneklere de ev sahipliği yapan bir yerleşim alanıdır. İlçede başta geleneksel evler olmak üzere camiler, çeşmeler, hamamlar, köprüler, türbeler gibi çok sayıda tarihi yapı örneği, geleneksel doku içerisinde adeta serpiştirilmiş durumdadır¹⁷. Sayılan kamusal yapı örneklerinin büyük çoğunluğunda kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeler Ebcadde kullanımı bağlamında değerlendirildiğinde ise 25'e yakın eserin kitabesinde Ebcadde kullanıldığı görülmektedir. Camilerden çeşmelere, türbelerden hükümet konağına, okullardan cephanelik, muvakkithane ve şadırvana varana kadar çok farklı yapı türlerinde karşımıza çıkan Ebcadde uygulamaları, sunduğu yapı çeşitliliği ile de geniş bir yelpaze içerisinde homojen dağılım göstermektedir. Yukarıda sayılan Ebcadde tekniklerinin birçoğuyla ilgili güzel örnekler bulunduran bu kitabelerden bir bölümünü bilmeceli tarih veren Ebcadde kitabe örnekleri oluşturmaktadır. Ebcadde tarih düşürme tekniğinin belki de en ilginç ve ilginç olduğu kadar da çözülmesi zor türlerinden birisi olan bu teknikte, neredeyse her bir örnek kendine has özellikler ortaya koyar. Bu tekniğin çözülmesi, metin diline çok yönlü olarak hakim olmanın yanı sıra yapının inşaa hikayesi, baninin kişisel özellikleri, ustasıyla ilgili detay bilgiler, döneminin gündem olan bölgesel vak'aları vs. gibi çok sayıda bilinmesi zor detay bilgileri de içerdiği için bu tür Ebcadde'lerin çözülmesi çok güç, hatta birçok durumda imkânsız hale gelebilmektedir.

Kitabeler, geleneksel yapıların adeta dekoratif bir tamamlayıcısı olmalarıyla beraber, medeniyet ve sanat tarihi araştırmaları bakımından ortaya koydukları önemin yanı sıra, dil, tarih ve kültür çalışmalarında da araştırmacıları doğru bilgilere tereddütsüz ulaştıran önemli tarihi belgelerdir¹⁸. Bu bağlamda yapı kitabeleri öncelikle yapının türü, banisi, ustası, inşaa tarihi ve inşaa mı yoksa tamir kitabesi mi olduğu yönündeki önemli bilgileri içerirler. Bu bilgilerin yanı sıra yapıdan bağımsız olarak kitabeye ilgili hattı yazan hattat, metni söyleyen şair (Ebcadde bir metin ise müverrih) ve bunu malzeme üzerine işleyen hakkâk gibi kitabelere özgü sanatçılarla ilgili de önemli bilgiler taşıyabilirler. Bu yönleriyle de sanat ve mimarlık tarihi çalışmalarından bağımsız olarak sosyal, kültürel ve edebi çalışmalara da kaynak olabilecek kıymetli bir tarihi belge olarak karşımıza çıkarlar.

Ebcadde Kitabe Örnekleri

Tekke Üstü (Kalealtı) Mescidi

Yapı, Çeşme Mahallesi, Kalealtı Sokakta bulunmaktadır. Kitabesinden, H.957 (M.1550-51) yılında inşaa edildiği anlaşılan yapının kuzey cephesinde, giriş kapısının üzerine konumlandırılmış olan kitabesi bulunmaktadır. Kitabe yaklaşık 60x30 cm ölçülerinde olup iki satır ve dört kartuş olarak düzenlenmiştir. Kabartma tekniğinde hakkedilmiş, celi sülüs hatlı kitabede dil olarak Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır (Fot. 1). Nitelikli bir istifle yazılmış olan kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

17 Safranbolu, tarihi ve kültürel zenginliğin ifadesi olarak bugün doğal ve çevre dokusu içinde korunmakta olan, başta konaklar ve camiler olmak üzere han ve hamamlar, camiler, arastalar, su kemeri, çeşmeler, türbeler, höyükleri ve kaya mezarları olmak üzere 1000'den fazla esere sahiptir. Bu özelliği itibarıyla komple şehir anlamında UNESCO'nun miras listesine girmiş olan tek şehirdir.

18 Alparslan, 2002, 78.

Fot. 1:
Tekke Üstü
(Kalealtı)
Mescidi kitabesi
(2021)

*O mü'min kim neyyir bir secdegâhı / Ser-â-ser mahvolur haram ve günahı
Bu mescid-i hayr-ı kâmil dâd-ı Hakk'dır / Çün oldu tarihi "fazl'ı ilâhi"*

Ebced alfabesinin sayısal değerlerini kullanarak gerçekleştirilen bir hesaplama süreciyle ortaya çıkan ve kendi başına özel bir tür ve formül içeren tarihler, “mânen tarihlendirme” olarak adlandırılır. Bu tarihlerin çoğu, bu özel türün kategorisine dahil edilir. Bu uygulama, farklı türlerde birçok varyasyona sahiptir. Örneğin, bir olayın tarihi yalnızca bir veya birkaç kelimeyle ifade ediliyorsa, buna “kelime” veya “kelimeyle tarih” denir. Bir tarih, tek bir kelimeyle ifade edilebileceği gibi, bazen birkaç kelimenin birleşimiyle de ifade edilebilir. Bu yöntem, “terkip halinde tarihlendirme” olarak adlandırılır¹⁹.

Tablo 2:
Tekke Üstü (Kalealtı)
Mescidi kitabesinin
Ebced çözümlemesi

فضل الإلهي						
“fazl-ı ilâhi”						
ی	ه	ا	لا	ا	ل	ض
10	5	1	30	1	30	800
80						
957						

Kitabenin 2. satırının 2. kartuşunda zikredilen cümlelerin “Çün oldu tarihi” bölümü ile Ebcede işaret edilmekte olup, devamında “fazl” ve “ilâhi” kelimeleri bir terkip halinde kullanılarak (fazl'ı ilâhi) Ebced, mânen tarihlendirme tekniğinin terkip halinde kullanılmasıyla verilmiştir (Tablo. 2).

Şeyh Mustafa Türbesi 1. Kitabe

Yapı, Musalla Mahallesinde, Safranbolu mezarlığının Safranbolu-Bartın karayolu tarafında, yola cepheli konumdadır. İlk inşa tarihi bilinmeyen yapının doğu cephesi üzerinde gelişigüzel konumda yerleştirilmiş iki adet kitabe bulunmaktadır. Bunlardan kuzeydeki kitabenin içeriğinden, bunun bir tamir kitabesi ve bu yapıya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitabe eserin H.1218 (M.1803-04) yılında onarım geçirdiği bilgisini

¹⁹ Yakıt, 1992, 302-303.

vermektedir. 40x52 cm ölçülerinde ve mermer malzemeye hakkedilmiş kitabe, Osmanlı Türkçesi kullanılarak, celi sülüs hatla, çift sıra halinde beş satır ve on kartuş olarak, kabartma tekniğinde yazılmıştır (Fot. 2). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

*Halveti Tarîk-i Şa'bâniyye'den Şeyh Mustafa / Türbesi harabe müşrif olmuşdu bir zaman
Arif Efendi Müdür-i Telgraf halilesi / Emine Hanım âna defni sebab olmuşdu ayan
Şefkatinden etdi İmâr mâderi Zeyneb Hanıma / Enderûnunda yatan rahat bulsun aman
Bin iki yüz senesinin on sekizinde Hicret'in / İrci-î emri erişdi meskeni oldu cinan
Emine Hanım ile Şeyh Mustafa'nın ruhuna / Fatıha ihşan ede ihlâsla her zâ'iran*

Fot. 2:
Şeyh Mustafa Türbesi
1. Kitabe (2021)

Bazı kitabelerde metinle verilen tarihlendirmelerin içinde, Ebcedle herhangi bir işlem yapmaya gerek kalmadan, lafızla yani sözle ifade edilmiş tarih örneklerine de rastlamak mümkündür. Bu tür tarihlendirmeler de literatürde Ebced tarihlendirme türlerinden birisi olarak kabul edilmekte olup, “lafzen” veya “Ebced dışı tarihler” olarak isimlendirilmektedirler²⁰. Burada dikkat çeken bir husus da mânen tarihlendirmelerde metnin son iki mısrası bu tarihlendirmeye ayrılmışken, lafzen tarihlendirmede ise beytin herhangi bir mısrasında lafzen tarihlendirme yapılabilir olmasıdır. Bu örnekte, kitabenin dördüncü satırının ilk kartuşunda “Bin iki yüz senesinin on sekizinde” cümlesi ile “lafzen tarihlendirme tekniği” kullanılarak, eserin tamir tarihi verilmiştir.

Salih Paşa (Kilci Camii) Çeşmesi

Eser, Hüseyinçelevi Mahallesi Gümüş Sokakta bulunmaktadır. Kitabesine göre eser, H.1235 (M.1819-20) yılında inşa edilmiştir²¹. Aynalığında bulunan kitabe sekiz sa-

20 Yakıt, 1992, 356.

21 Eserin kitabesinde, üçüncü satırın ikinci kartuşunda “ihya edüp” bilgisi verilmektedir. İhya kelimesi “ihya etmek, canlandırmak, yeniden kuvvetlendirme, şenlendirme, imar” anlamlarına gelmektedir (Bk. Devellioğlu, 1970, 505; Doğan, 1994, 365; vd). Bu terim kitabelerde çoğunlukla esere zaman içinde yapılan onarımı anlatmakla beraber, bazı durumlarda da ilk inşayı ifade

Fot. 3:
Salih Paşa Çeşmesi
kitabesi (2022)

tırdan ve ilk satır üç, diğer satırları ise ikişer kartuştan oluşmaktadır. İlk satırdaki üç kartuşlu bölümlenmeden yanlardakiler boş bırakılmış ya da kazınmıştır. Cel-î sülüs hatla, Osmanlı Türkçesi kullanılarak yazılan kitabe, kabartma tekniği ile hakkedilmiştir (Fot. 3). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

*Târih-i çeşme-i âb-ı revân // Cenâb-ı lütf-i Yezdândan bu çeşme ayn-ı nûr
oldu / Şarâb-ı Kevser ırmağı mahallinde zuhur oldu // Sürür ilka eder
atşana nûş eylemişdir gah / Misâl-i âb-ı zemzemdir o dergâhdan revân
oldu // Zehî cây-ı safâ bahşa bu çeşme fi sebilillâh / Hacı Salih Paşa ihyâ
edüp ayn-ı kerem oldu // Binâsı cennetullâh suyu çün fi sebilillâh / Bu
mâ'i etdi icrâ makâm-ı ayn-ı adn oldu // O zât-ı Mir-i Hâc paşa olupdur
hâdim-i hüccâc / Husûsan ol Rasûlün hizmetinde çok izzet oldu // Afv
eyleye taksirini hem eyleye mağfur / Kıla hâcetini makbul bu hayrâta
çerâğ oldu // Dedi târihini Kâşif kamuya âfiyet şifâ / Bin iki yüz otuz
beşde sebilinden rehâ oldu*

Eserin inşa tarihi kitabenin son satırının ikinci kartuşunda geçen “Bin iki yüz otuz beşde sebilinden rehâ oldu” cümlesinde lafzen tarihlendirme tekniği kullanılarak verilmiştir. Bir önceki cümle olan *Dedi târihini “Kâşif kamuya âfiyet şifâ”* cümlesi ile de sonraki cümlede verilecek olan tarihe dikkat çekilmektedir.

Şeyh Mustafa Türbesi 2. Kitabe

Yapı, Musalla Mahallesinde, Safranbolu mezarlığının Safranbolu-Bartın karayolu tarafında, yola cephele konumdadır. Doğu cephesi üzerinde gelişigüzel konumda yerleştirilmiş iki adet kitabe bulunmaktadır. İki pencerenin arasına konumlandırılmış olan

edebilmektedir (Bk. Özkurt, 2006, 83). Kitabe bütün olarak değerlendirildiğinde ilgili kelimenin burada ilk inşayı kastettiği anlaşılmaktadır.

kitabenin içeriğinden bir çeşmeye ait inşa kitabesi olduğu anlaşılmaktadır. Altı satır halinde ve tek kartuş olarak düzenlenen kitabe celî sülüs hatla, kabartma tekniği ile ve Osmanlı Türkçesi kullanılarak hakkedilmiştir (Fot. 4). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

*Bahr-ı zehhâr-ı mekârim-i Hazret-i Dede Ağa
Zağferanborlu 'yı kıldı garka cûd-ı sehâ
Eyleyüp sîr-âb-ı ahâlîyi zülâl-i lûtfla
Eyledi Talim Meydanı 'nda nev-çeşme binâ
Menba-ı târihden çıkdıkda beş nehr-i cennât
Çeşme mâü 'l-hayât oldu bu ayn-ı Mustafa*

Kitabenin 5. satırında kullanılan “Menba-ı târihden çıkdıkda beş nehr-i cennât” cümlesi ile hem Ebcede ve hem de Ebcedte kullanılan tekniğe işaret edilmektedir. Son satırda kullanılan “Çeşme mâü 'l-hayât oldu bu ayn-ı Mustafa” cümlesi ise, “tam tarihli Ebced” tekniğine göre 1257 tarihini vermektedir (Tablo 3).

Tarih veren bir mısranın sayı değerleri toplamı, ifade edilmek istenen sayıyı tam olarak vermezse o zaman sonuca ne kadar sayı ilave edileceği veya çıkarılacağı bir önceki mısradan ya üstü kapalı olarak ya da açık bir üslupla belirtilir. Bu tür tarihlere “ta'miyeli tarih” denir. Ta'miyeli tarih, eksik ya da fazla ta'miye olarak iki farklı şekilde kullanılabilir. Eksik ta'miyeli tarih tekniği, tarih mısrasının toplamının ulaşılmak istenen sayıdan eksik gelmesi halinde, Ebcedin verdiği rakama kaç sayısının eklenmesi gerektiğini, müverrihin bir önceki mısradan açık veya imalı bir şekilde belirttiği tekniktir. Bu tür Ebcedlere “tarh” usulü veya “tenzil” yoluyla tarihlendirme adı da verilmektedir²².

Fot. 4: Şeyh Mustafa Türbesi 2. Kitabe (2022)

Tablo 3: Şeyh Mustafa Türbesi 2. kitabenin Ebced çözümlemesi

چشمه ما ا لحيات اولدى بو عين مصطفى																											
Çeşme-i mâi 'l-hayât oldu bu ayn-ı Mustafa																											
ی	ف	ط	ح	م	ن	ی	م	و	ا	ی	د	ل	و	ا	ن	ا	ی	م	ل	ا	ا	م	ه	م	ع	ا	
10	80	9	90	40	50	10	70	6	2	10	4	30	6	1	400	1	10	8	30	1	1	40	5	40	300	3	
1257																											

22 Yakıt, 1992, 315.

Bu örnekte, üst satırdaki cümlede yer alan, “...*târîhden çıkdıkda beş...*” ifadesinden, hesaplanan tarihten 5 rakamının çıkartılmasının gerektiği işaret edilmiş ve bu şekliyle de “fazla ta’miyeli tarih” tekniği kullanılmıştır. Böylece Ebcedle hesaplanarak bulunan 1257 rakamından, önceki satırda ifade edilen 5 rakamı çıkartılarak eserin inşa tarihi olan 1252 rakamına ulaşılmaktadır. İnşa tarihi ayrıca kitabenin son satırın altında rakamla da verilmiştir (Tablo 3).

Sadullah Çeşmesi

Yapı, Babasultan Mahallesi, Han Arkası Sokakta bulunmaktadır. Düz cepheli çeşmenin aynalığında 25x38 cm ölçülerinde beş satır ve on kartuştan oluşan kitabesi bulunmaktadır. Kitabesine göre eser H.1287 (M.1870-71) yılında inşa edilmiştir. Kabartma tekniği ile hakkedilen kitabede, celî sülüs tekniği ve Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır (Fot. 5). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Çeşmenin bünyâdı oldu ey hümâm / Bin iki yüz seksen yedide tamâm
Sadullah Efendizade sahibi / Hacı Abdullah Ağa'dır âna nâm
Zikrini hayr eylesin Mevlâ ânın / Cennet içre zevkle olsun müdâm
Defter-i a'mâlîne sevâbım / Ede tahrîr tâ ilâ yevmi'l-kıyâm
Rahmetiyle yâd ede nûş eyleyen / Cümlesinden budur ancak ricâm

Fot. 5:

Sadullah Çeşmesi
kitabesi (2021)

Kitabenin ilk satırının ikinci kartuşunda “*Bin iki yüz seksen yedide tamâm*” cümlesi ile “lafzen tarihlendirme tekniği” kullanılarak, eserin inşa tarihi “tam tarih” olarak verilmiştir.

Lütfiye (Kaçak) Camii

Eser, Akçasu Mahallesinde, Akçasu Sokak'ta bulunmaktadır. Kitabesine göre eser H 1296 (M 1878-79) yılında inşa edilmiştir. Bir derenin üzerine inşa edilmesi sebebiyle özel olarak ilgi gören eserin giriş kapısının üzerinde 45x60 cm ölçülerinde kitabesi bulunmaktadır. Çift kartuş halinde yedi satır olarak, celî sülüs hatlı ve Osmanlı Türkçesi kullanılarak yazılmış olan kitabenin en alt kısmında küçük bir kartuş içinde tarih kısmı mevcuttur (Fot. 6). Kabartma tekniğiyle hakkedilmiş olan kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Lütf-i Hakla Cami-i Lütfiye olmuştur tamâm / Banisine ola şâfi' Hazret-i hayru'l-enâm // Ola mağfur cümle evlad-ı ahfâd-ı civar / Vâliidi mazhâr-i Gufran ola yevmü'l-kıyâm // Muslih Beyzâde Hüseyin Hüsnü el-Hâc anın nâm / Bin Ebûbekir Efendi etdi hayrâta kıyâm // Nâm-ı vâlâsı namazgâh bu mübârek buk'anın / Ehl-i îmân eylesün Hakka ibâdet subh-u şâm // Baba Sultân nâm mahalle câmi'ü mekteb sezâ / Mevki-i zibâda vermişler âna hoş intizâm // Vâridât için akâr inşâ edildi haylüce / Dâr-ı pür-feyz oldu herkes Hakka haze'l-makâm // Gurre-i Ca târîh-i Cevher cümleyle eyler salâ / Câmi-i Lütfiye ceyyid-i vakfla oldu hitâm // Sene 1296

Kitabenin 7. satırının ilk kartuşunda zikredilen cümlede geçen "...târîh-i cevher..." ifadesi ile hem Ebcedde ve hem de kullanılan Ebced tekniğine işaret edilmekte olup, burada açıkça noktalı harflerle tarih verildiği ifade edilmektedir. Sonraki mısrayı oluşturan "Câmi-i Lütfiye ceyyid-i vakfla oldu hitâm" cümlesi, Ebced tekniğiyle tarih vermektedir. Bu cümle içinde kullanılan harflerden noktalı olanların Ebced değerleri hesaplandığında, eserin inşa tarihi olan 1296 rakamına ulaşılmaktadır (Tablo 4). Ayrıca son satırda ortalanmış şekilde bir kartuş içinde rakamlarla verilen 1296 tarihi ile eserin inşa tarihi, Ebced tarihlendirmenin yanı sıra rakamla da belirtilmiştir.

Fot. 6: Lütfiye (Kaçak) Camii kitabesi (2021)

Tablo 4: Lütfiye (Kaçak) Camii kitabesinin Ebced çözümlemesi

جامع لطفیه جید و قفله اءلدى ختام																			
Câmi-i Lütfiye ceyyid-i vakfla oldu hitâm																			
ح	ا	ب	ب	د	د	ه	و	و	ز	ح	ح	ط	ط	ع	ع	ف	ف	ق	ق
40	1	400	600	10	4	30	1	5	30	80	100	6	4	10	3	5	10	80	9
1296																			

Hamidiye Camii

Eser, Çeşme Mahallesi, Mescid Sokakta bulunmaktadır. Caminin giriş kapısının üzerinde bulunan kitabesinin içeriğinden, yapının H.1301 (M.1883-84) yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

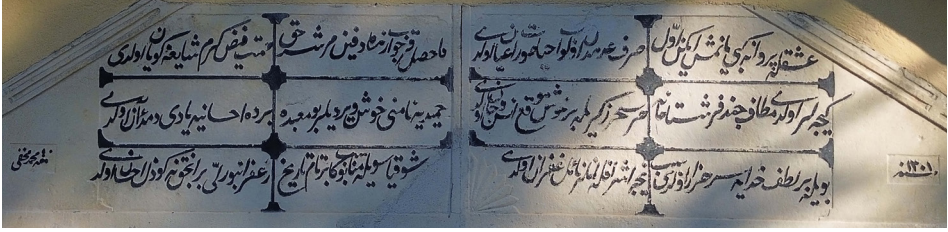
Kendine özgü bir formda düzenlenen kitabe yaklaşık 165x45 cm ölçülerindedir. Dörder kartuşlu üç satırlık kitabenin sınırlarının dışında, sağ tarafta tarih, sol tarafta ise taş oymacılığını yapan sanatkar bilgisi bulunmaktadır (Fot. 7). Kabartma tekniği kullanılarak, Osmanlı Türkçesi ile ve celî sülüs hatla yazılan kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

*Aşkla pervane gibi yanmış iken evvel / Sırf ademden olup ihya suret-i
a'yân oldu / Mâ hasale kazup civarında defîn-i mürşid-i Hakk /
Hamîyyet-i feyz-i kerem şâyi'ine gûyân oldu*

*Geceler oldu mutâf çend firîştâ-hâne / Her seher zikriyle bir hoş mevki'i
ins-ü can oldu / Hamîdiye namını hoş verdiler bu ma'bede / Bir de
İhsâniye yâdı demde-i ân oldu*

*Böyle bir lütf-i Hüdü'ya ser-hazâr oldu sebab / Nice eşrâfla anlar nâil-i
gufrân oldu / Şevkiyâ söyle münâsib buna bir tâm tarih / Zağferanborullu
bir ancak ne güzel ihsan oldu*

Nemekahû²³ Mehmed Mahfi / Sene 1301²⁴

Fot. 7: Hamidiye Camii kitabesi (2024)

Kitabenin son satırının üçüncü kartuşunda geçen “Şevkiyâ söyle münâsib buna bir tâm tarih” cümlesiyle mânen tarihlendirme yapılmış olup, bu cümle ile sonraki cümlede “tam tarih tekniği” kullanılarak Ebced tarihlendirmesi yapıldığı bilgisi verilmektedir. Hemen akabinde gelen son satırın sonuncu kartuşunda ise “Zağferanborullu bir ancak ne güzel ihsan oldu” cümlesi ile tarih düşülmektedir (Tablo 5).

23 Hattatın yazdığı esere tarih, isim ve imza yazmasına “ketebe koymak”, “imza koymak”, “ketebe yazmak” ve “ketebe atmak” gibi ifadeler kullanılır. Ayrıca imza yerinde göze çarpan tabirler şunlardır: (Onu yazdı), bunu yazan anlamında, “ketebehû”; yazan kendisinden bir söz katıyorsa, “nemekahû”; “tahrir etti, yazdı” anlamında, “harrarahû”; yazıyı hareketli yazmışsa, “rakamehû”; meşke baka baka yazmışsa veya kendisi meşk yapmışsa, “meşşekahû”; kopyalamak suretiyle yazmışsa, “nesehahû” veya “setarahû”; aynen taklit etmişse de “kalledehû” gibi kelimeler kullanılabilir (<https://hatyazilari.tr.gg/%26%23304%3BMZA.htm>; son erişim tarihi: 08.10.2024).

24 Karaca, Yücedağ ve Kılavuz, 2013, 74-75.

Eserin inşâ tarihi kitabenin son satırında “*Bin üç yüz altı sâlinde binâ miskiyyü 'l-hitâm oldu*” cümlesi ile “lafzen tarihlendirme tekniği” kullanılarak verilmiştir. Kitabenin beşinci satırında bulunan, “*Anın târih nâmına işâretle dedi Hâtif*” cümlesiyle de sonraki cümlede tarih verileceğine dikkati çekmektedir.

Çılbır Pınarı Çeşmesi

Yapı, Hacıhalil Mahallesi, Çılbır Sokakta bulunmaktadır. Kitabesine göre eserin inşâ tarihi H.1307 (M.1889-90)'dir.

Çeşmenin yekpare taş malzemeden yapılmış olan aynalığının üst bölümünde, dıştan dışa yaklaşık 60x85 cm ölçülerinde, yatay elips formda kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin en üst kısmındaki satır tek olmak üzere, alt tarafında ise beş satır ve ikişer kartuştan teşekkül ettirilmiş kitabesi bulunmaktadır. Cel-î talik hatlı kitabe kabartma tekniği ile hakkedilmiş olup, dil olarak ise Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır (Fot. 9). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Yâ Hafız

*Esbak Sadr-ı a'zam el-Hâc İzzet Mehmed Paşa / Hazretlerinin
soyundandır asl-ı esâsı // Her husûsda dikkat idüp nâzır olan üstüne /
Emir Hoca-zâde Mustafa Efendi durur mühendisi // Hâssu amma fâideli
bir güzel hayr durur / Çılbırzâde Hacı Ali Ağa'nın bu çeşmesi // Zikrini
hayr eylesün Mevlâ muvaffak eyleyüp / Nür-ı îmânıyla dolsun nûş edenler
cümlesi // Pâyidâr olsun kıyâmet haşr olunca bu eser / Bin ile üç yüz
yedide tâm oldu binâsı*

Fot. 9:

Çılbır Pınarı
Çeşmesi kitabesi
(2021)

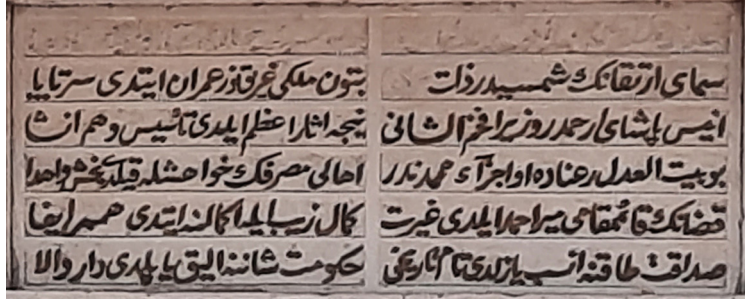
Eserin inşâ tarihi kitabenin son satırının ikinci kartuşunda “*Bin ile üç yüz yedide tâm oldu binâsı*” cümlesi ile lafzen tarihlendirme tekniği kullanılarak verilmiştir.

Hükümet Konağı

Çeşme Mahallesinde bulunan yapı, kuzey cephesinde bulunan Osmanlı armasının alt tarafına düşülen Hicri ve Rumî tarihe göre H.1322 (R.1320; M.1904-05) yılında inşa edilmiştir. Yapının giriş kapısının silmeli düz lentosunun hemen üzerinde bulunan altı satır ve ikişer kartuştan oluşan kitabesinin ilk satırının her iki kartuşu ile ikinci satırın ilk kartuşunun sonundaki küçük bir kısım kazınmış olduğu için okunamamaktadır. Yaklaşık olarak 60x150 cm ölçülerine sahip kitabe kabartma tekniği ile, Osmanlı Türkçesi kullanılarak ve celî sülüs hatla yazılmış olup (Fot. 10), transkripsiyonu şöyledir:

..... / // Semâ-yı irtikânın şemsidir zât ... / Bütün mülkü
garik-i nûr-ı umrân etti ser-tâ-pâ // Enîs-i paşayı erhamdır
vezir-i ešhamü's-sânî / Nice âsâr-ı a'zam eyledi te'sîs-ü hem
inşâ // Bu beytü'l adl-i ra'nâda o eczâ-i himemendir / Ahâlî
masrafın hâşişle kıldı hahş-u ihdâ // Kazanın kâ'immakâmı Mîr
Ahmed eyledi gayret / Kemâl-i zîb ile ikmâline etdi himem-i ifâ //
Sadâkat takına enseb yazıldı tâm târihi / Hükümet şanına elyak
yapıldı dâr-ı vâlâ

Fot. 10:
Hükümet Konağı
kitabesi (2021)

Kitabenin son satırının ilk kartuşunda verilen “Sadâkat takına enseb yazıldı tâm târihi” cümlesi ile takip eden satırda kullanılan Ebced ve tekniğine işaret edilmektedir. Buna göre ikinci kartuşta bulunan “Hükümet şanına elyak yapıldı dâr-ı vâlâ” cümlesi ise Ebced hesabıyla yapının inşa tarihini gösteren 1322 sayısını vermektedir (Tablo 6). Ebced tekniği olarak ise, “mânen tarihendirme tekniği” kullanılmıştır. Yine burada katmalı tam tarih tekniği ile tarih düşürme sistemi kullanılmış olup, Ebced cümlesinde geçen “yapıldı” kelimesi haricindeki tüm kelimeler katmalı olarak kullanılmıştır.

Tablo 6: Hükümet Konağı kitabesinin Ebced çözümlemesi

حکومت شانناه البق بلبدی داروالا														
Hükümet şanına elyak yapıldı dâr-ı vâlâ														
ا	ب	ج	د	هـ	و	ز	ح	ط	ق	ک	گ	ن	ی	ع
1	30	1	6	200	1	4	10	4	30	2	1	10	100	10
1322														

Kalealtı İlkokulu

Eser, Çeşme Mahallesinde bulunmaktadır. Aslen rüştiye (ortaöğretim) mektebi olarak inşa edilen yapı, kitabesine göre H.1325 (M.1907-08) yılında tamamlanmıştır²⁷. Yaklaşık 70x105 cm ölçülerine sahip kitabe celi sülüs hatla ve kabartma tekniğinde yazılmış olup, dil olarak ise Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır (Fot. 11). Beş satır ve ikişer kartuş olarak düzenlenmiş kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Şehin-şâh-ı mu'azzam hazret-i Abdülhamid Hân'ın / Vücûd-ı akdesidir mahz-ı inâm-ı İlâhiyye // Sirâc-ı adlde dâdı pertev-endâz-ı memâlikdir / Ki her yerde küşâd etdi nice âsâr-ı feyziyye // Kazâ Kâim-makâmı bende-i esdak Cemal Bey kim / Müzeyyen eylemiş evsâfını feyz-i Hamîdiyye Mücerred sâye-i şâhânede bu dâr-ı irfâna / Bedâyi-i perverâne eyledi ikdâm-ı ciddiyye // Rıza kemter dedi târîh-i cevherdârını şöyle / Bu tarzda zîb-i efsâ oldu dâr-ul feyz-ü rüşdiyye 1325²⁸

Fot. 11: Kalealtı İlkokulu kitabesi (M. Turkal arşivi, 2021)

Kitabenin 5. satırının ilk kartuşunda zikredilen cümlelerin "...târîh-i cevherdar..." bölümü ile hem Ebcede ve hem de kullanılan Ebcet tekniğine işaret edilmekte olup, burada noktalı harflerle tarihlendirme tekniğinin kullanıldığı ifade edilmektedir. Ebcet kullanımının bir türünde, tıpkı ta'miyeli tarihlerde olduğu gibi, müverrih, şayet noktalı

27 Bir dönem ilkokul olarak kullanılan yapıda, çalışmanın yapıldığı tarihte (20 Mayıs 2021) restorasyon çalışmaları başlatılmış olduğundan, eserin kitabesi çalışmalar süresince Safranbolu Kent Tarihi Müzesi deposunda koruma altına alınmıştır. Bu sebeple kitabe incelemesi eser üzerinde değil, restorasyon çalışmalarının başında bulunan Mehmet Turkal beyin arşiv fotoğrafları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

28 Karaca, Yücedağ ve Kılavuz, 2013, 151.

harfler eksik veya fazla gelmişse, kaç eksik veya fazla olduğunu bir önceki mısradan belirterek ta'miyeyi verir. Buna göre gerekli eksiklik veya fazlalık hesaplanarak ifade edilmek istenen tarih bulunur²⁹.

Bu örnek, noktalı harflerle tarihendirme yapıldığını açıkça ortaya koyarken, ta'amiye yapılıp yapılmadığıyla ve kaç ta'miye yapılacağıyla ilgili açıkça bir ifade ortaya koymamaktadır. Burada dikkati çeken önemli bir nokta Ebced cümlesinden önceki cümlede geçen "...kemter..." kelimesidir. Bu kelimenin ihtiva ettiği anlamlardan birisi de "az, eksik" anlamlarıdır³⁰. Nitekim son mısradan verilen "*Bu tarzda zib-efzâ oldu dâr-ul feyz-ü rüşdiyye*" cümlesinin cevherdar tekniği ile ortaya konan Ebced değeri 1315 rakamını vermektedir (Tablo 7). Son satırın ilk iki kelimesinin hemen altına 1325 tarihi rakamlarla verilmiş olduğu için, Ebcedle verilen tarih ile rakamlarla ifade edilen tarih arasında bir tutarsızlık olduğu açıkça göze çarpmaktadır. Buradan da Ebced metnini söyleyen (Rıza isimli) şairin eserin yapım tarihini Ebcedle veren değeri tam düşüremediği, bununla beraber bu çelişkili durumu da Ebced cümlesinden hemen önceki cümlede geçmekte olan "...kemter..." kelimesi ile ifade ettiği anlaşılmaktadır. Normalde Ebced tarihlemelerinde ta'miye tekniği çok fazla kullanılmakla beraber, örneklerin neredeyse tamamında eksik ya da fazla ta'miye açıkça ifade edilmektedir. Bu örnekte de noktalı tarihendirme tekniği ile ta'miyeli tarihendirme tekniği bir arada kullanılmış olmakla beraber, eksiklikten bahsedildiği halde sayının belirtilmemesi, ilgi çekici bir durumdur.

Tablo 7: Kalealtı İlkokulu kitabesinin Ebced çözümlemesi

بو طرزده زیب افزا اولدی دارلفیض رشديه																														
<i>Bu tarzda zib-efzâ oldu dâr-ul feyz-ü rüşdiyye</i>																														
ه	ی	د	س	ر	ن	ف	ل	ر	ا	د	ی	د	ن	و	ا	ا	ز	ا	ب	ی	ز	ه	د	ز	ر	ط	و	ب		
8	10	4	300	200	800	10	80	30	200	1	4	10	4	30	6	1	1	7	80	1	2	10	7	5	4	7	200	9	6	2
1315																														

Antepzâde Hacı Mehmet Çeşmesi

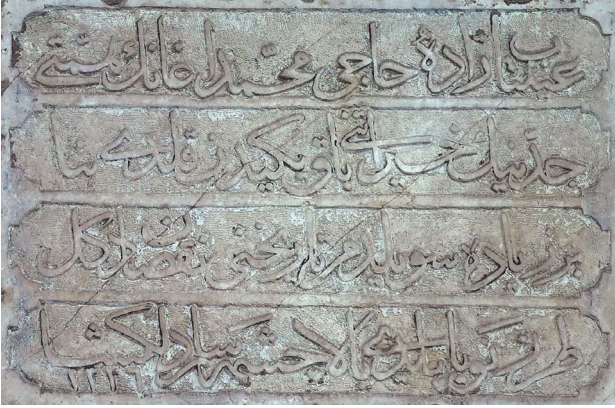
Eser, Hacı Halil Mahallesi, Mescit Sokakta yer almaktadır. Düz cepheli çeşmenin silme ile bölünmüş olan aynalığının üst kısmında kitabesi bulunmaktadır.

Eserin inşa tarihi bilinmemektedir. Mevcuttaki kitabesinin ikinci satırında geçen "...yeniden kıldı bina" ifadesinden anlaşıldığı üzere eser, H.1326 (M.1908-09) yılında ya etraflıca bir tamirden geçirilmiş ya da yeniden inşa edilmiş olmalıdır. Dört satırdan meydana gelen kitabesi, yaklaşık olarak 35x55 cm ölçülerinde olup, kabartma tekniğinde, celî sülüs hatlı olarak ve Osmanlı Türkçesi kullanılarak hakkedilmiştir (Fot. 12). Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

29 Yakıt, 1992, 327.

30 Devellioğlu, 1970, 505.

*Ayntâb-zâde Hacı Muhammed Ağa'nın himmeti
Ceddinin hayratını bak yeniden kıldı bina
Bir ziyâde söyledim tarihini noksan değil
Tarz-ı nev yapıldı bâlâ çeşme-sâr dil-güşâ 1326*

Fot. 12:
Antepzâde Hacı Mehmet
Çeşmesi kitabesi (2021)

Kitabenin üçüncü satırında “*Bir ziyâde söyledim tarihini noksan değil*” cümlesi ile hem sonraki cümlede kullanılan Ebcede işaret edilmekte ve hem de “*Bir ziyâde*” kısmı ile Ebcedte çıkan rakamın “1” fazla olduğu ifade edilerek “eksik ta’miyeli tarih” tekniğinin kullanıldığına işaret edilmektedir. Son satırın Ebced değeri 1327 rakamını vermekte olup (Tablo 8), üçüncü satırda verilen işareten hareketle bu rakam 1 eksiltildiğinde 1326 rakamına ulaşılmaktadır. Ebcedle ulaşılan bu tarih aynı zamanda kitabenin son satırının son kelimesinin altında rakam olarak da verilmiştir (Fot. 12).

Tablo 8: Antepzâde Hacı Mehmet Çeşmesi kitabesinin Ebced çözümlemesi

طرز نوپايلدی بالا چشمه سار دلکشا																										
Tarz-ı nev yapıldı bâlâ çeşme-sâr dil-güşâ																										
ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ي	ك	ل	م	ن	هـ	و	ز	ح	ط								
1	300	20	30	4	200	1	60	5	40	300	3	1	30	1	2	10	4	30	2	1	10	6	50	7	200	9
1327																										

Bağlar Kız Teknik Lisesi

İnşa edildiğinde idadi (lise) olarak kullanılan eser, Bağlarbaşı Mahallesinde bulunmaktadır. Eserin, günümüzde Köyiçi meydanına bakan bahçe duvarı üzerinde bulunan kitabesinde belirtildiğine göre H.1333 / R.1331 (M.1914-15) yılında inşa edilmiştir.

Kitabe, yaklaşık olarak 85x135 cm ölçülerinde olup, celi sülüs hatla, kabartma tekniğinde ve Osmanlı Türkçesi kullanılarak yazılmıştır. Üst kısmı yarım daire formunda ovalleştirilerek içerisine Osmanlı arması yerleştirilmiş ve bunun alt bölümüne de hem Hicri ve hem de Rumî olarak rakamlarla tarih düşülmüştür (Fot. 13). Üç sıralı ve ikişer kartuşlu olarak düzenlenmiş olan kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Hamdü lillâh Millet-i Osmâniyân-ı İslâmiyân açtı gözîn / Eyliyor inşâ nice dâru'l-ulûm mekteb-makâm // Bâ husus Za'feranbolu'nun pak tayyib halkı hep / Etti himmet yaptı mekteb payidar olsun müdâm // Menşe-ı feyz-i şübbâtdır şüphesiz i'dâdiye / Cevherin tarih muvafık fikr-i âmme vesselâm

Fot. 13:
Bağlar Kız Teknik
Lisesi kitabesi (2021)

Tarihi veren mısrayı oluşturan harflerden sadece noktalı olanların hesaba katılmasıyla ortaya çıkan tarihlere “noktalı harflerle tarih” denir. Bu tür tarihlere “mu’cem”, “mu’acem”, “cevher”, “cevheri”, “cevherdâr”, “gevher”, “güher”, “mücevher”, “menkut” ve “noktadar” gibi adlandırmalar yapılmıştır. Sadece cümlede geçen noktalı harflerin hesaplanmasıyla bulunabilen tarihlere ise “asıl noktalı harflerle tarihlendirme” olarak isimlendirilir³¹. Müverrihler, metin içinde yaptıkları bazı göndermelerle³² bu eş anlamlı tabirleri genellikle Ebcad mısrasından önceki mısradaki belirtirler.

31 Yakıt, 1992, 324.

32 Noktalı tarihlendirmeye işaret eden çok sayıda tabir bulunmaktadır. Bu tekniğin kullanıldığı Ebcad örneklerinde, genellikle Ebcad tarihini veren cümlenin öncesinde bulunan cümlenin içerisinde geçen “gevher-i bahr-i remel”, “târih-i menkütüm...”, “cevherin târih...”, “noktadâriyle dedim...”, “mücevher harf ile..”, “tarih-i cevherdârın”, “tebşir idüb...”, “olsa gevher-pâş-ı teşrifat”, “menkuta hurûf...”, “dürdâne...”, “dürr-i yektâ...”, “dürr-i ferid...”, “dâne-dârından...”, “tar-si’a...”, “hurde-i yakut...”, “süreyya-rütbet...”, “gevher-nazir...”, “süreyya reşkeder...”, “encüm-dârına...”, “encüm-tabına...”, “ilm-i nücum...”, “le’âli...”, “kilk-i gevherdar...”, “cevâhirlle müzeyyen...”, “katre-i eşkim- le...”, “katre-i rahmetle...”, gibi tabirlerle sadece noktalı harfleri hesaplamak suretiyle tarih bulunacağına işaret edilir (Yakıt, 1992, 324).

Tablo 9: Bağlar Kız Teknik Lisesi kitabesi Ebced çözümlemesi

جوهرين تاريخ موافق فكر عامه والسام																													
Cevherin tarih muvafik fikr-i âmme vesselâm																													
م	ا	ل	ع	ل	ا	و	ه	م	ا	ع	ر	ك	ف	ق	ف	ا	و	م	ح	ه	ر	ا	ل	ن	ه	ر	ه	و	ع
40	1	30	60	30	1	6	5	40	1	70	200	20	80	100	80	1	6	40	600	10	200	1	400	50	10	200	5	6	3
1333																													

Kitabenin 3. satırının ilk kartuşunda zikredilen “*Cevherin tarih muvafik fikr-i âmme vesselâm*” cümlesi ile hem Ebced tarihlendirmesi yapılmakta ve hem de cümlenin başında bulunan “*Cevherin tarih...*” ifadesiyle de kullanılan Ebced tekniği işaret edilmektedir. Bu cümle içinde kullanılan harflerden noktalı olanların Ebced değerleri hesaplandığında, eserin hicri takvimdeki inşa tarihi olan 1333 rakamına ulaşılmaktadır (Tablo 9). Kitabenin armalı kısmının hemen altında rakamlarla hem hicri hem de miladi olarak verilen inşa tarihinin, Ebcedle verilen tarihle örtüştüğü görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Safranbolu, mimari dokusuyla günümüzde de klasik bir Osmanlı şehri olma özelliğini korumaktadır. Bu şehir, hayranlık uyandırıcı bu özelliğinin yanı sıra Türk sanatının önemli örneklerini barındıran, fakat genellikle ilk başta kolayca fark edilmeyen özellikleriyle de dikkat çeker. Bu bağlamda, kitabeler, ilk bakışta fark edilmeyen, ancak detaylı bir inceleme sonrasında sanat ve estetik değerleri açığa özellikler barındıran sanat öğelerinden. Kitabeler, Müslüman toplumların sanatının işlevsel gerekliliğinin (inşa, onarım, bağışçı, ustalar, tarih gibi bilgilerin iletilmesi) yanı sıra, toplumların sanat anlayışlarının ve estetik kaygılarının güçlü bir yansıması olarak da ortaya çıkmıştır. Safranbolu’daki geleneksel yapılar, hanlardan hamamlara, konutlardan çeşmelere, camilerden diğer kamusal yapı tiplerine kadar önemli örnekleri temsil ederler. Sayılan örneklerin büyük çoğunluğu üzerinde kitabe bulundurulur.

Türk edebiyatının ilgi çekici yönlerinden birisi de edebiyatın matematikle kesiştiği noktada bulunan, mimari eserler ve mezar taşları gibi görselleşmiş örneklerde de kendini çok fazla gösteren Ebced konusudur. Safranbolu’nun seçkin geleneksel mimarlık örneklerinde Türk sanatında çok farklı biçimlerde kullanılagelmiş olan Ebced tekniklerinin güzel örneklerini bulmak mümkündür.

Tarihi Safranbolu’nun Çarşı (Çukur), Kıranköy ve Bağlar yerleşimlerine dağılmış çok sayıdaki geleneksel yapının 100’e yakınında kitabe bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kitabelerin yaklaşık 25 tanesinde tarihlendirme yapılırken Ebced kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmamız kapsamında detaylı olarak incelediğimiz 12 adet Ebcedli kitabe örneğinde, yedi farklı Ebced türü kullanılmıştır. Bu örnekler özelinde en erken tarihli Ebced H.957 (M.1550-51) tarihli Tekke Üstü (Kalealtı) mescidinin, en geç tarihli olanı ise, H.1333 (M.1819-20) tarihli Bağlar Kız Teknik Lisesi’nin kitabelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan çalışma, yaklaşık 270 yıllık bir zaman dilimini kapsayan Ebcedli kitabeleri örneklemektedir (Tablo 10).

İncelenen örnekler arasında en fazla kullanım alanı bulan Ebcet türü “lafzen” tarihlendirmeli Ebcettir. Bu örneklerden beş tanesinde lafzen tarihlendirme tekniği kullanılmış olup, bunların tamamı 19. yüzyıl örnekleridir. Çalışmamızın nicelik olarak en fazla türünü oluşturan bu teknik, tespit ettiğimiz bu gruba ait örneklerin tamamını çalışmamıza dahil ettiğimiz için (Tablo 10), Ebcetli Safranbolu kitabeleri bağlamında değerlendirildiğinde tüm Ebcetli kitabelerin yaklaşık olarak yüzde 20’lik bir kısmına tekabül etmektedir. Çalışmamıza konu olan diğer Ebcet örneklerin tamamında ise “mânen” tarihlendirme yapılmıştır. İkişer örnekle temsil edilen örnekle birlikte bunların her birinin farklı Ebcet özelliği ortaya koyması, ilçenin kültürel zenginliğinin aynı şekilde Ebcet kullanımına da yansdığı şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 10: İncelenen Örneklerin Kronolojik Sırası ve Kullanılan Ebcet Özellikleri

Yapı	İnşa Tarihi		Kullanılan Ebcet Türü
	Hicri	Miladi	
Tekke Üstü (Kalealtı) Mescidi	957	1550-51	Mânen, Terkip halinde tarihlendirme
Şeyh Mustafa Türbesi 1. Kitabe	1218	1803-04	Lafzen tarihlendirme
Salih Paşa (Kilci Camii) Çeşmesi	1235	1819-20	Lafzen tarihlendirme
Şeyh Mustafa Türbesi 2. Kitabe	1252	1836-37	Mânen, Fazla ta’miyeli tarihlendirme
Sadullah Çeşmesi	1287	1870-71	Lafzen tarihlendirme
Lütfiye (Kaçak) Camii	1296	1878-79	Mânen, Noktalı harflerle tarihlendirme
Hamidiye Camii	1302	1883-84	Mânen, Katmalı tam tarihlendirme
Cephanelik	1306	1888-89	Lafzen tarihlendirme
Çılbır Pınarı Çeşmesi	1307	1889-90	Lafzen tarihlendirme
Hükümet Konağı	1322	1904-05	Mânen, Katmalı tam tarihlendirme
Kalealtı İlkokulu	1325	1907-08	Mânen, Noktalı, Eksik ta’miyeli tarihlendirme
Antepzâde Hacı Mehmet Çeşmesi	1326	1908-09	Mânen, Fazla ta’miyeli tarihlendirme
Bağlar Kız Teknik Lisesi	1333	1819-20	Mânen, Noktalı harflerle tarihlendirme

Ebcetin en yaygın kullanım alanı, zaman içinde oldukça estetik bir kimlik kazanmış olan “tarih düşürme”dir. Ebcet sistemi, genellikle tarihsel olayların “tarih düşürme” amacıyla müverrihler (Ebcet düşen şairler) tarafından kullanılan bir araç olmuştur. Bu sistem, şairlerin önemsedikleri olayların tarihsel yılına karşılık gelen sayısal değerleri kullanarak bu olayları estetik bir yapı içinde ifade etmelerine imkân tanımıştır³³. Çalışılan örneklerden yedi tanesinde, Ebcetin en ilgi çekici örneklerini oluşturan tarih düşürme tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Tarih düşürme tekniğinin farklı türleri bulunmaktadır. H.957 (M.1551-51) yılını veren Tekke Üstü (Kalealtı) mescidinin kitabesinde, tam tarihli Ebcet kullanılmıştır. Kelime veya terkip tekniği olarak tanımlanan bu teknikte Ebcet cümlesinde bir ya da birkaç kelimeye dikkat çekilmekte

33 Şenödeyici ve Akdağ, 2014, 229.

ve tarihlendirme bu kelime ya da kelime grupları ile yapılmaktadır. İlgili örneğin son satırında “Çün oldu tarihi “fz’l’i ilâhi” cümlesinde dikkat çekilen “fz’l’i ilâhi” (فضل الاهى) kelime grubu ile iki kelimenin terkihiyle tarihlendirme yapılmıştır.

Türk edebiyatında terkip halindeki tarihlendirmelerin güzel örneklerini görmek mümkündür. Örneğin, Fatih’in ölümüne 885 yılını veren “Du’a-i hayr” (دعاء خير); Firuz Ağa’nın türbesi için 918 yılını veren “Müşâku’l-Îlâhi” (مشقائق الاهى); Şair Fuzuli’nin ölümü için 970 tarihini veren “Göçdi Fuzuli” (کوچدی فضولی); Kanuni’nin ölümü yılı olarak 974 rakamını veren “Zillu’l-Ahad” (ظل الاحد); ifadeleri terkip halinde kullanılan Ebced örnekleridir³⁴.

Konya Mevlâna Külliyesi Şadırvanının üç satırlık inşa kitabesinin son satırında “İlhamla dedim ana ‘havzı cinan” cümlesinde Ebced tarihlendirmesi olarak “havzı cinan” (حوض جنان) kelimelerine dikkat çekilmekte olup, bu iki kelime Ebced hesabıyla yapının inşa tarihi olan 918 senesini vermektedir³⁵. Yine Akşehir ilçesinde bulunan Orta Hamam’ın erkekler bölümünde bulunan sekiz satırlık kitabenin son satırında “Eseri mimara çift hamam be nam tarih Mığırđıç Kâm” cümlesi ile dikkat çekilen “Mığırđıç Kâm” (مغردیچ کام) ve aynı hamamın kadınlar bölümündeki bulunan iki satırlık kitabenin ikinci satırında geçen “Dedi Zühdü bu tarihe ‘hu sakf-ı havatin” cümlesinde dikkat çekilen “hu sakf-ı havatin” (هو ساقف خواتین) kelime terkipleri de eserin inşa tarihi olan 1318 rakamını vermektedir³⁶.

Karaman Hoca Mahmut Camii’nin üç satırlık tamir kitabesinin son satırında da aynı teknik kullanılarak Ebced ile tarih düşülmüştür. “Sene-i hicre oldu tarih ‘ekrem-i zamir” mısrasında “ekrem-i zamir” (اکرم ضمیر) kelimelerine dikkat çekilmekte olup bu kelimelerin Ebced karşılığı, caminin tamir yılı olan 1311 rakamını vermektedir³⁷. İstanbul’un Türkler tarafından fethedilmesi de “beldetün tayyibetün” (بلدة طيبة) terkihi ile meşhur olmuştur ki bu kelime de Ebced hesabıyla fethin hicri tarihi senesi olan 857 rakamını verir³⁸.

Ebcedte kullanılan tekniklerden bir başkası ise, ta’miyeli tarih düşürme tekniğidir. Bu teknikte Ebced cümlesi (ya da kelimeleri) tarihi tam olarak değil, eksik ya da fazla olarak vermektedir. Ta’miye’nin eksik ta’miye mi yoksa fazla ta’miye mi olduğu bilgisi genellikle Ebcedin verildiği cümleden önceki cümlede işaret edilmektedir. İncelediğimiz örneklerden üç tanesinde ta’miyeli Ebced tekniği kullanılmış olup, bunlardan iki örnekte fazla ta’miye; bir örnekte ise eksik ta’miye tekniği karşımıza çıkmaktadır. Şeyh Mustafa Türbesi’nin cephesinde bulunan iki adet kitabeden, bir çeşme yapısına ait olduğu anlaşılan 2. kitabe örneğinde fazla ta’miyeli tarih tekniği kullanılmıştır. Kitabenin 5. satırında kullanılan “Menba-ı târihden çıkdıkda beş nehr-i cennât” cümlesinde hem Ebcedde ve hem de Ebcedte kullanılan tekniğe işaret edilmektedir. Son satırda kullanılan

34 Yakıt, 1992, 303.

35 Mutlu, 2017, 567.

36 Mutlu, 2017, 567-568.

37 Yıldırım, 2012, 45.

38 Coşan, 1978, 4.

“Çeşme mâü’l-hayât oldu bu ayn-ı Mustafa” cümlesi, “tam tarihli Ebced” tekniğine göre 1257 tarihini vermektedir. Önceki satırdaki cümlede yer alan, “...târihden çıkdıkda beş...” ifadesinden, hesaplanan tarihten 5 rakamının çıkartılmasının gerektiği işaret edilmiş ve bu şekliyle de “fazla ta’miyeli tarih” tekniği kullanılmıştır.

Antepzâde Hacı Mehmet çeşmesi de bu tekniğin kullanıldığı ikinci örnektir. Kitabenin üçüncü satırını meydana getiren “Bir ziyâde söyledim tarihini noksan değil” cümlesi ile hem sonraki cümlede kullanılan ebcede işaret edilmekte ve hem de “Bir ziyâde” kısmı ile Ebcedle bulunan rakamın “1” fazla olduğu ifade edilerek “fazla ta’miyeli tarih” tekniğinin kullanıldığına işaret edilmektedir.

Türk sanatında ta’miyeli Ebced düşürme tekniğinin ustalıkla kullanıldığı çok sayıdaki örneğini görmek mümkündür. Belgrad Kalesi’nin alınmasına Koca Ragıp Paşa şu mısralarla tarih düşürmüştür: “Çıkarub ‘leşker-i küffâr’ ı didim tarih / Belgrad kal’asını aldı Mehemed Paşa”. Burada geçen “Çıkarub ‘leşker-i küffâr” ile bu iki kelimenin sayı değerlerinin toplamının sonuçtan çıkartılması kastedilmektedir. Nitekim, son cümlede Ebcedle bulunan 2003 rakamından “leşker-i küffâr” (لشکر كفار) kelimelerinin Ebced değeri olan 851 rakamı çıkartıldığında 1151 rakamına ulaşılmaktadır³⁹. Testereci-zâde Eyyübî Mehmet Efendi’nin vefatına “Bî-bedel târih-i ra’nâ düşdi Hâkim fevtine / Ola dâim meskeni gülzâr-ı Cennât-ı na’im” mısralarıyla düşülen tarihte “Bi” nin (بی) sayı değeri olan 12 rakamının çıkartılmasına işaret edilmekte, böylece Ebced cümlesinden ırlarılan 1160 rakamından 12 sayısı çıkartılarak Mehmet Efendi’nin ölüm yılı olan 1148 rakamına ulaşılmaktadır⁴⁰. Cevri, “Asker-i şahı düşünce fethine tarih olur / Aldı Bağdad’ı adûdan cenk ile Sultan Murad” cümleleri ile Bağdat’ın fethine tarih düşmüştür. Şair ilk mısradaki “Asker-i şahı düşünce” kısmı ile ikinci mısradaki harflerden bu kısmın Ebced değerinin düşülmesini işaret etmekte olup, 1714 rakamına ulaşılan ikinci mısradan 666 değerini veren “Asker-i şahı” (عسكر شاهي) kısmı çıkartıldığında fethin tarihi olan 1048 rakamına ulaşılmaktadır⁴¹. Burada verilen örneklerin tamamında “fazla ta’miyeli tarihlendirme” yapılmıştır.

Safranbolu kitabelerinde karşımıza çıkan bir başka Ebced tekniği de “noktalı harflerle” Ebced tekniğidir. Ustalık gerektiren zor bir teknik olarak kabul edilen bu tarihlendirme, iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. Lütfiye (Kaçak) Camii ve Bağlar Kız Teknik Lisesi’nin kitabelerinde bu tekniğin ustalıkla kullanıldığı görülmektedir. Ebced örneklerinde çoğunlukla Ebcedin verildiği cümleden önceki cümlede kullanılan teknikle ilgili bilgi verilmesi alışlagelmiş bir durumken, Bağlar Kız Teknik Lisesi’nin kitabesinde, müverrihin kullandığı tekniği, ebcedi verdiği “Cevherin tarih muvafık fikr-i âmme vesselâm” cümlesi içinde belirtmiş olması dikkat çekicidir.

Türk sanatında noktalı harflerle tarihlendirmenin kullanıldığı örnekler sayıca oldukça fazladır. Sivas Numan Efendi kütüphanesinin kapısının üzerinde bulunan dört satırlık kitabenin son iki satırı “Tamam oldukda Fehmî noktadârıyla didim tarih:

39 Yakıt, 1992, 320.

40 Yakıt, 1992, 321.

41 İspirli, 2000, 83-84.

/ *Kütübhâne mükemmel oldı mes'ud eylesin Rahman*" cümleleriyle sonlanmakta olup, burada Ebced tekniği kullanılarak tarihlendirme yapılmıştır⁴². İlk cümlede geçen "noktadâr" ifadesi ile tarihlendirme tekniğine işaret edilmiş ve son mısrayı oluşturan cümlede geçen noktalı harflerle de tarihlendirme yapılmıştır.

Konya'da Hacı Mustafa Ağa çeşmesinin altı satırlık kitabesinin beşinci satırını oluşturan iki mısra, "*Uttâşın cânibinden noktalı Tevfik tarihim / "Ferahlandı cihan cûdunla Hacı Mustafa Ağa"* şeklinde olup, ilk mısradaki geçen "noktalı" kelimesi ile Ebced tekniğine işaret edilmiş ve son satırı meydana getiren "*Ferahlandı cihan cûdunla Hacı Mustafa Ağa"* mısrasını oluşturan noktalı harflerin Ebced değerleri toplamı ile de eserin inşa tarihi olan 1269 rakamı ifade edilmiştir⁴³.

15 mısradan meydana gelen Hırka-i Şerif Camii'nin kitabesinin son beş mısrasında tarihlendirme yapılmış ve tarihlendirme tekniği ile ilgili bilgi verilmiştir: "*İki târih-i güher pîrâyeyi Ziver kulı / Çekdi zer târ-ı nizâm-ı nazma dürrisîn / Hırka-i Pâk-i Risâlet mesnedin bu câmi'in / Şâh-ı dîn Abdü'l-mecîd Hân kıldı bünyâd dürr-i sîn / Hak-i Pây-ı evliyâ Seyyid İzzet Mustafa*" mısralarından oluşan bu kısımda ilk satırdaki "*İki târih-i güher*" kısmı ile kullanılan tekniğe işaret edilmiş ve tarihin iki kez verildiğine göndermede bulunulmuştur. Son iki mısrayı meydana getiren "*Şâh-ı dîn Abdü'l-mecîd Hân kıldı bünyâd dürr-i sîn* ve "*Hak-i Pây-ı evliyâ Seyyid İzzet Mustafa* cümlelerinin her ikisinde de ayrı ayrı noktalı harflerle tarihlendirme yapılarak 1267 senesi işaret edilmiştir⁴⁴.

Üsküdar Nasuhi Mehmet Efendi Camii'nin haziresinde bulunan Ayşe Hürmüz Hanım'ın mezar taşının 12 satırlık kitabesinin 10. ve 11. satırları "*Yazıldı fevtine merhumenin re'fet güher târih / Riyâz-ı Cennet-i Adn ola rûh-ı hürmüze me'vâ*" şeklindedir. Bu örnekte de ilk satırda geçen "*güher târih*" kelimesi ile Ebced tekniğine işaret edilmiş ve sonraki satırda kullanılan noktalı harflerin Ebced değerleri ile de merhumenin ölüm senesi olan 1320 rakamı işaret edilmiştir⁴⁵.

Kalealtı İlkokulu kitabesi, iki ayrı tekniğin, "eksik ta'miyeli" ve "noktalı tarihlendirme" tekniğinin kullanıldığı bir örnektir. H.1325 (M.1907-08) tarihli kitabede "*Bu tarzda zîb-e eżâ oldu dâr-ul feyz-ü rüşdiyye*" cümlesi Ebced tarihini veren cümle iken, bir önceki "*Rıza kemter dedi târih-i cevherdârını şöyle*" cümlesi hem Ebced tekniğine hem de Ebced cümlesine işaret etmektedir. Bu cümleden tarihlendirmede noktalı harflerin dikkate alınacağı ifade edilmektedir. Ancak işaret edilen teknik ile Ebced metni çözüldüğünde, kitabede rakamla da verilmiş olan 1325 tarihi değil, 1315 rakamı bulunmaktadır. Ebced kullanım tekniği bu detay göz önünde bulundurularak tetkik edildiğinde, Ebcedde işaret eden cümlede bulunan "*kemter*⁴⁶" sözcüğü ile bir nevi eksik

42 Yakıt, 1992, 326.

43 Mutlu, 2014, 113.

44 Yakıt, 1992, 327.

45 Yaman ve Memiş, 2019, 129-130.

46 "Kemter" sözcüğü, "eksik" ve "noksan" gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, 1970, 505).

ta'miyeli Ebcedde gönderme yapılarak Ebced cümlesinin eksik çıkacağına işaret edildiği anlaşılmakta beraber kaç sayı eksik çıkacağı ile ilgili bilgi verilmemektedir.

Ta'miyeli Ebced örneklerinin Anadolu'nun farklı bölgelerinde örneklerini bulmak mümkündür. Konya, Akşehir ilçesinde bulunan Müftü İbrahim Efendi çeşmesinin kitabesinin son iki mısrası, “*Görüb anı hurde-bînân-ı elf istihsânla / Dediler tarihine “ihya-yı bünyân-ı azim⁴⁷”* şeklindedir. Burada ilk mısrada geçen cümle ile bulunan Ebced değerine 1 rakamının ilave edilmesi işaret edilmiş ve 1163 rakamına ilave edilmesi istenen “1” rakamı ile de eserin inşa tarihi olan 1164 senesi eksik ta'miyeli Ebced tekniği kullanılmak suretiyle işaret edilmiştir⁴⁸.

Hamidiye Camii ve Hükümet Konağı kitabeleri de Ebcedte kullanılan bir başka tekniğe örnek teşkil etmektedir. Müverrihler, ifade etmeye çalıştıkları sayı değerine metinle ulaşmaya çalışırken, Ebced cümlesinde eserle doğrudan ilgisi bulunmayan kelimeler kullanmak durumunda kalabilmektedirler. Burada yine eserle doğrudan ilgisi bulunmasa da cümlenin anlamını bozmayacak ve cümle yapısı içinde anlamca sırtımayacak kelimelerin seçilmesi, ustalık gerektiren bir durumdur. Eser ya da konu ile doğrudan ilintili olmayan kelimelerin ilave edilmesiyle ortaya çıkan bu teknik “katmalı tarihlendirme” olarak isimlendirilmektedir. İlgili örneklerin Ebced cümlelerinde kendine yer bulmuş olan “*bir*”, “*ancak*”, “*ne güzel*”, “*ihsan oldu*”, “*elyak*”, “*dâr-ı vâlâ*” gibi, eserle ilgili zorunluluktan ziyade, müverrihin kendi tercihi olarak metinde yer alan kelimeler bu amaçla kullanılmışlardır.

Ebced, zor bir teknik olduğu için şairler tarih düşerlerken katmalı tarihlendirmeye sıkça başvurmuşlardır. Örneğin Sururî, III. Selim'in tahta çıkışının tarihini düşerken katmalı tam tarih kullanmıştır. Bu amaçla söylediği “*Bârekâllah padişâh-ı adil oldı Şeh Selim*” mısrasında “*Padişah oldı Şeh Selim*” ifadesi yeterli iken, bu cümle ulaşmak istenen 1203 sayısını vermediği için cümleye “*Bârekâllah*” ve “*adil*” kelimeleri katılmak suretiyle hem anlam tamamlanmış ve hem de istenen 1203 tarihine ulaşmıştır⁴⁹.

Yukarıda değerlendirilen örneklerde de görüleceği gibi Ebced hesabıyla tarih düşürme, mimari eserlerin kitabelerinde çok sıklıkla kendine yer bularak sadece şairlerin veya tarihçilerin ilgisini çeken bir konu olmaktan çıkıp görsel sanatların örneklerinde de varlığını hissettirmiştir. Bu yöntem, sadece kelime oyunları veya tarihsel kayıtlarla sınırlı kalmayıp, yapıların tasarımında ve estetiğinde de derin etkiler yaratmıştır. Mimari, Ebced hesabının matematiksel ve sembolik boyutunu kullanarak yapıların anlam dünyasını zenginleştirmiş, bir nevi yapıların taşıdığı tarihi ve manevi mesajları harfler aracılığıyla ifade etmiştir. Bu bağlamda, Ebced hesabı sadece yazılı kaynaklarda değil, aynı zamanda mimari eserlerde de anlam katmanlarını zenginleştirerek estetik bir derinlik sunmuştur.

47 Samur, 1996, 150-151.

48 Mutlu, 2017, 570-571.

49 Yakıt, 1992, 310-311.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. ve Kuş A. (BYY). *Müze Kent Safranbolu*, Ankara: Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayını.
- Alparslan, A. (2002). Kitabe, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 26, 76-81), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Arpat, A. (2006). *Dini Mimaride Gizli Tasarım Yöntemleri*, İstanbul: Birsan Yayınevi.
- Canım, R. (2009). Klâsik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Sürûri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2), 105-120.
- Coşan, M. E. (15 Ekim 1978). Ebced Hesabı ile Tarih Düşürme Sanatı, *Diyanet Gazetesi*, 4.
- Çınarcı, M. N. (2021). Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Tarih Düşürme Geleneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (4), 2104-2130.
- Devellioğlu, F. (1970). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, D. M. (1994). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yayınları.
<https://hatyazilari.tr.gg/%26%23304%3BMZA.htm>, son erişim tarihi: 08.10.2024.
- İspirli, S. A. (2000). Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (14), 79-88.
- Jurgen, W. (2000). *Das Geheimnis der heiligen Zahlen: ein Schlüssel zu den Rätselfn der Bibel*, München: Pattloch.
- Karabey, T. (2011). Tarih Düşürme, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 40, 80-82), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Karaca, R., Yücedağ, İ. ve Kılavuz, B. N. (2013). *Safranbolu Kitabeleri*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi.
- Mutlu, M. (2014). *Konya'da Su Mimarisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Mutlu, M. (2017). Konya Su Yapılarının Kitabelerinde Ebced Kullanımı. *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (C. 2, 566-580), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Özkurt, K. (2006). Türk-İslam Epigrafisinde İmar (Yapı) ve Mimar (Usta)'lığa İlişkin Terimler, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (16), 73-110.
- Özkurt, K. ve Tüfekçioğlu, A. (2009). Türk-İslâm Sanatında Kitabeler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (14), 275-295.

- Samur, T. (1996). *Akşehir 'deki Türk Mimari Eserleri*, Konya: Kendi yayını.
sozluk.gov.tr, son erişim tarihi: 25.12.2023.
- Şenödeyici, Ö. ve Akdağ, A. (2014). Hurufilikte Ebced Hesabının Kullanımına Dair Bir Risale, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, IV (2), 227-237.
- Uzun, M. İ. (2011). Ebced, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 10, 68-70), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Vincent, F. H. (1938). *Medieval Number Symbolism*, London: Dover Publications.
- Yakıt, İ. (1992). *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yaman, S. ve Memiş, M. (2019). Üsküdar Nasûhî Mehmet Efendi Camii Haziresi'nde Yer Alan Tarih Düşürülmüş Şâhideler, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (13), 115-154.
- Yıldırım, Y. (2012). Ebced Hesaplı Karaman Kitabeleri, *İmâret*, (10), 41-48.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Makaleler, ilk başvurudan yayın aşamasına değin, ön inceleme, hakem değerlendirme, editör ve İngilizce editörü inceleme süreçlerinde görülen ihtiyaçlara göre, gözden geçirme ve düzeltme yapılabilmesi amacıyla yazara en az bir kere geri gönderilmekte ve yayın öncesinde de yazarın son durum onayı alınmaktadır. Yoğunluk ve personel sıkıntısı dolayısıyla dergi tarafından ayrıca nihai, detaylı bir redaksiyon işlemi yapılamamaktadır. Dilin kullanımı, imlâ ve redaksiyonla ilgili hususlar ve kullanılan görsellerin kalitesi yazarların sorumluluğundadır.

From the first submission to the publication stage, articles are returned to the author at least once for review and correction, depending on the needs encountered during the preliminary review, peer review, editor and English editor review processes. In addition, the author's approval is obtained for the final version of the article in publication format before publication. Due to the density, and lack of personnel, no additional redaction (editing the writing/typing) is performed by the journal. The language usage, expressing style, spelling, typing and reduction matters and the quality of the images used are the responsibility of the authors.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | Journal of Art History
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 33, Sayı: 2, Ekim 2024 | Volume: 33, Issue: 2, October 2024

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryâ - Grafik Tasarım/Mizapaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Designing/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

(İlgili sayının bilimsel hakemleri, tüm makaleleri içeren “Sayı Tam Dosyası”nda sunulmuştur.)

(The scientific referees of the relevant issue are presented in the “Full Issue File” containing all articles.)

[İnternet Sayfası \(Acık Erisim\)](#)

[İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics

ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Crossref

SÖBIAD

**INDEX
ISLAMICUS**